

Urbana slika Trogira u vrijeme kolere sredinom 19. stoljeća

Kursan, Dino

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:297766>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-06**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru
Odjel za geografiju
Sveučilišni diplomski studij
Geografija; nastavnički smjer

Dino Kursan

**Urbana slika Trogira u vrijeme kolere sredinom 19.
stoljeća**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za geografiju
Sveučilišni diplomski studij
Geografija; smjer: nastavnički

Urbana slika Trogira u vrijeme kolere sredinom 19. stoljeća

Diplomski rad

Student:

Dino Kursan

Mentorica:

Prof. dr. sc. Lena Mirošević

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dino Kursan**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Urbana slika Trogira u vrijeme kolere sredinom 19. stoljeća** rezultat mojeg vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojeg rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojeg rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Cilj rada i metodologija rada	3
3. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	5
4. Geografski obuhvat istraživanja	7
5. Urbana slika Trogira u vrijeme kolere sredinom 19. stoljeća.....	8
5.1. Geopolitičke okolnosti u 19. st.	8
5.2. Urbani razvoj Trogira u 19. stoljeću	10
5.3. Demografska slika Trogira	13
5.4. Gospodarska i društvena slika Trogira	14
5.5. Zdravstvena zaštita u Trogiru sredinom 19. stoljeća	16
5.6. Povijest epidemija u Trogiru.....	16
5.7. Kolera.....	18
5.8. Epidemija kolere 1836.	19
6. Rezultati i rasprava	22
7. Zaključak	33
Sažetak	34
Abstract.....	35
Popis literature	36
Izvori.....	37
Popis tablica.....	38
Popis slika.....	38

1. Uvod

Kolera je crijevna bolest koju uzrokuje bakterija *Vibrio cholerae*, a glavni simptomi koji se javljaju su dijareja, povraćanje i dehidracija. Bolest je prvi put zabilježena na prostoru Indije, početkom 19. stoljeća, dok se pojam kolera koristio za različite crijevne bolesti još od antike. Na prostoru Europe početkom 19. stoljeća političke i gospodarske okolnosti utjecale su na širenje kolere. Zbog sve veće prometne povezanosti i jačanja trgovačkih odnosa kolera je iz Azije stigla u Europu i vrlo brzo se proširila. Sporadično širenje bolesti se nastavilo i tijekom naredna dva stoljeća, međutim uz sve manju opasnost od pojave epidemije. Službena statistika navodi da je tijekom 19. i 20. stoljeća u svijetu bilo sedam velikih epidemija kolera, a ukupan broj žrtava nije moguće precizno odrediti. S obzirom na simptome koje izaziva, a koji su rezultirali naglim propadanjem tijela zaraženih i velikom smrtnošću, kolera je bila popraćena velikim psihološkim strahom koji je izazvala u narodu. Iako je 19. stoljeće u Europi obilježila borba za rast ljudskih i građanskih prava, epidemije kolere su prouzročile rušenje individualnih ljudskih sloboda i uvođenje politika strogih restrikcija i karantena. Novi globalistički svijet koji je stvoren u 19. stoljeću i ekonomske potrebe za njegovim održavanjem, nisu bili komplementarni sa starim karantenskim politikama koje su se prakticirale u Europi u proteklim stoljećima. Zbog toga su politike u borbi protiv epidemije često bile pod utjecajem ekonomskih, odnosno trgovačkih interesa (Hamlin, 2009.).

Period prve polovine 19. stoljeća u Europi pa tako i u dalmatinskim gradovima, obilježen je brojnim društveno-političkim promjenama koje su trajno reformirale urbane strukture gradova i stanovništva te tako postavile temelj modernoga europskog grada. U tom kontekstu, Trogir nije iznimka. Urbana slika Trogira sredinom 19. stoljeća rezultat je, s jedne strane, povijesno kulturnog nasljeđa grada koje je teklo od antike, preko srednjeg te novog vijeka te specifičnih geopolitičkih i drugih okolnosti u kojima se grad našao krajem 18. i u 19. stoljeću s druge strane (Piplović, 1996). Epidemije, od kojih se ističu malarija, kuga i tifus, bile su česta pojava u gradskoj prošlosti međutim, epidemija kolere 1836. je zatekla Trogir, kao i cijelu Dalmaciju nespemne, što je rezultiralo značajnom stopom smrtnosti. Šteta koju je kolera napravila u dalmatinskim gradovima natjerala je vlasti na ozbiljnu reformu zdravstvenog sustava. Rezultati reorganizacije javne zdravstvene zaštite vidljivi su u idućim epidemijama kolere koje su došle do Dalmacije 1849. i 1855., a koje su imale značajno manje negativnih

posljedica za stanovnike gradova. Tako su neki gradovi, kao npr. Zadar i u idućim epidemijama imali velik broj oboljelih, dok je Trogir, bio pošteđen (Bajić-Žarko, 1987.).

Tema ovog rada je urbana slika Trogira u periodu epidemije kolere sredinom 19. stoljeća. S obzirom da Trogir nije bio pogođen epidemijama iz 1849. i 1855., rad se bavi prvenstveno epidemijom kolere koja je izbila 1836. Pod pojmom urbana slika u ovom radu podrazumijevaju se demografske i socijalne značajke stanovnika Trogira, odnosno preminulih te prostorni aspekti i komunalna infrastruktura grada sredinom 19. stoljeća.

2. Cilj rada i metodologija rada

Cilj istraživanja je odrediti smrtnost na području grada Trogira u vrijeme kolere 1836. godine. Iz navedenog proizlaze hipoteze:

H1: Smrtnost uzrokovana epidemijom kolere je zahvatila jednakim intenzitetom sve društvene slojeve na području trogirске komune.

H2: Smrtnost uzrokovana epidemijom kolere jednako je zahvatila sve dijelove trogirске komune.

U radu su zastupljeni različiti metodološki pristupi sa svrhom dobivanja što jasnije urbane slike Trogira pogođenog epidemijom kolere 1836. U prvom dijelu rada analizirat će se literatura vezana uz povijesni razvoj Trogira u 19. st. Iako se metodama analize, kompilacije, deskripcije i klasifikacije uz korištenu literaturu može dobiti kvalitetan pregled trogirске povijesti u 19. stoljeću, kao i kvalitetan pregled povijesti izbijanja epidemije kolere u Europi, odnosno Dalmaciji, isključivim korištenjem tih metoda nije moguće ispravno dovesti u korelaciju geografske, socijalne i urbane specifičnosti Trogira u tom periodu s epidemijom iz 1836. U tom kontekstu potrebno je koristiti i primarne izvore iz tog vremena, prvenstveno matične knjige, uz pomoću kojih će se u drugom dijelu rada, uz primjenu statističke metode dobiti prikaz dobne, spolne i socijalne strukture stanovništva umrlog od kolere te raširenosti kolere u urbanom prostoru. Najvažniji primarni izvor za temu ovog rada je trogirska matična knjiga umrlih 1836. – 1847., koja se uz druge trogirске matične knjige tog perioda, koje će također biti korištene u svrhu ovog istraživanja, danas čuva u Nadbiskupskom arhivu u Splitu.

Kombinacijom suvremene literature i primarnih izvora, kao npr. katastra iz 1830. i Stanja duša iz 1824. u radu će se definirati geografske, odnosno prostorne odrednice smrtnosti Trogira 1836. Stanje duša iz 1824. sadrži popis trogirskih obitelji koji je napravio trogirski župnik Luka Macanović, iz kojega se, osim demografske slike, može definirati i prostorni raspored naseljenosti u gradu. Važan izvor u proučavanju urbanih i socijalnih aspekata Trogira 30-ih godina 19. st. je katastar Franje I. iz 1830., u sklopu kojeg su izrađeni katastarski planovi i popis građevinskih čestica u Trogiru. U katastar su u idućim desetljećima unošene izmijene, a transkripciju izvornog dokumenta, zajedno s analizom i komentarima, koji će se koristiti u ovom radu, je izradila I. Benyovsky (2005.).

Manjkavost korištenja primarnih izvora, tj. matičnih knjiga ili popisa stanovništva, je u tome što ovise u prvom redu o dostupnosti i očuvanosti. Osim toga, njihova pouzdanost i

iskoristivost ovise i o preglednosti teksta, detaljnosti te mogućnosti pogrešaka u pisanju, što su komponente koje su uvjetovane autorom matičnih knjiga, odnosno župnikom. Nadalje, iako matične knjige otkrivaju vrijedne statističke podatke o epidemiji kolere u Trogiru, ne govore o ukupnom broju zaraženih, o načinu na koji se bolest prenosila i širila po gradu, o promišljanjima građana i sl.

3. Pregled dosadašnjih istraživanja

Trogirska povijest kao i urbani te politički i kulturni razvoj grada dobro su dokumentirani kroz arheološke nalaze, primarne pisane izvore i radove modernih autora. Ipak, razdoblje 19. stoljeća Trogira je u suvremenoj znanstvenoj literaturi nedostavno zastupljeno u odnosu na neka ranija povijesna razdoblja Trogira. Tadašnje prilike u gradu se u literaturi dominantno promatraju kroz prizmu širih društvenih i političkih događanja u Dalmaciji, odnosno Europi. Od autora koji se bave Trogirom u 19. stoljeću, poglavito njegovim urbanim prilikama, mogu se istaknuti Celio Cega (2005.), koja piše o kulturnom i društvenom životu grada te svakodnevnim običajima stanovništva, s posebnim naglaskom na najznačajniju trogirsku plemićku obitelj tog vremena, obitelj Garagnin-Fanfogna, potom Piplović (1996.) koji piše o graditeljskim, urbanim pothvatima u gradu i Babić (2014.), koji daje pregled cjelokupne trogirске povijesti, kao i njegovih urbanih, socijalnih, geografskih i političkih komponenti. Iz navedene literature je vidljivo da je Trogir sredinom 19. stoljeća prolazio kroz urbanu i društvenu transformaciju u kojoj su glavnu ulogu imali tadašnji trendovi odnosno tadašnje geopolitičke okolnosti u Europi. Grad se u tom periodu našao u lošem ekonomskom stanju, a posebno se ističe ukidanje trogirске biskupije 1828. i siromašenje Crkve koja je do tada imala vodeću ulogu u zdravstvenoj zaštiti u gradskog stanovništva. Ipak, u prvoj polovini 19. stoljeća poduzeti su radovi na urbanom sadržaju u gradu koji su trebali popraviti komunalnu i higijensku sliku u Trogiru.

Tema pojave kolere u Dalmaciji pa tako i u Trogiru u 19. stoljeću ipak nije još do kraja razrađena u suvremenoj literaturi. Među autorima koji su se bavili ovom temom ističu se Puljizević i Katušić (2021.), koje obrađuju pojavu kolere i protuepidemijske mjere na području Dalmacije, osobito Zadra. Epidemiju kolere u Trogiru posebno je obradila Bajić Žarko (1987.) u svom radu Kolera u Dalmaciji s posebnim osvrtom na Trogir i njegovu okolicu u prvoj polovici 19. stoljeća. Iz navedenih radova proizlazi da su politički i medicinski autoriteti u Dalmaciji loše reagirali na izbijanje epidemije kolere što je u kombinaciji sa komunalnim i higijenskim stanjem gradova rezultiralo velikim brojem žrtava, pri čemu je Trogir imao najveći broj umrlih u odnosu na ukupan broj stanovnika među dalmatinskim gradovima.

Matična knjiga umrlih direktno svjedoči o posljedicama koje je epidemija kolere 1836. imala na Trogir i njegovo stanovništvo. Podatke u svim trogirskim matičnim knjigama u tom periodu je zapisivao tadašnji trogirski župnik Luka Macanović s izrazitom posvećenošću i

temeljitosti u bilježenju podataka. Osim matičnih knjiga, važni primarni izvori za proučavanje socijalne i urbane strukture Trogira u prvoj polovini 19. stoljeća su i katastar Franje I. iz 1830. čiju transkripciju je napravila Benyovsky (2005.) i Stanje duša iz 1824. koje piše Luka Macanović.

Na svjetskoj razini, kolera se u znanstvenoj literaturi proučavala još od prve polovine 19. stoljeća, a spoznaje o njoj, kao i medicinski tretmani te protuepidemijske mjere su se radikalno mijenjali. Povijest kolere, kao i medicinske napretke u njenom liječenju obradio je C. Hamlin (2009.) u *Cholera: The Biography*, dok se najvažniji relevantni medicinski podaci o koleri nalaze na internetskim stranicama Svjetske zdravstvene organizacije (WHO). Povijesnu i političku analizu izbijanja epidemije kolere sredinom 19. stoljeća u Europi su napisali M. Pelling (2022.), F. Condrau, J. Tanner (2000.) te V. Huber (2020.). Navedeni radovi donose zaključak da je borba protiv izbijanja epidemije kolere bila popraćena svojevrsnim povezivanjem političkih vlasti i medicine u okvirima specifičnih društvenih okolnosti 19. stoljeća.

Iako Bajić-Žarko (1987.) piše o koleri u Trogiru, njen rad obrađuje temu u širem dalmatinskom kontekstu te donosi isključivo podatke o ukupnom broju umrlih bez dodatne analize podataka iz matičnih knjiga, dok ostali radovi koji se bave Trogirskom povijesti 19. stoljeća tek usputno spominju epidemiju. Zbog toga će se u ovom radu uz navedenu literaturu i primarne izvore analizirati prostorne i socio-ekonomske komponente smrtnosti od kolere 1836. u Trogiru.

4. Geografski obuhvat istraživanja

Trogir je srednjodalmatinski grad smješten na zapadnoj strani Kaštelanskog kanala. Grad se nalazi u Splitsko-dalmatinskoj županiji, a prema popisu stanovništva iz 2021., broji 12 393 stanovnika. Urbani centar grada, odnosno njegova povijesna jezgra, koja je od 1997. na popisu UNESCO-ve kulturne baštine, smještena je na malom otoku koji se nalazi između kopnenog dijela i otoka Čiova (URL1).

S obzirom na temu rada, potrebno je odrediti i geopolitički kontekst vremena, što je u ovom slučaju prva polovina 19. stoljeća, odnosno 1836. kada je u Trogiru izbila epidemija kolere. Godine 1836. je vrijeme Druge austrijske vlasti u Dalmaciji kada je prostor Dalmacije administrativno podijeljen na okruge i manje prostorne jedinice: kotare i općine. Ovaj rad se bavi područjem trogirske komune¹ koja je u periodu 1836. bila podijeljena na tri glavna dijela, *Città*, *Città Nova* i *Borgo dell Isola Bua* odnosno grad, predgrađe u Pašikama i varoš na Čiovu (Slika 1).

Navedeni prostor trogirske komune teritorijalno se preklapao s trogirskom župom svetog Lovre, koja je bila nadležna za bilježenje podataka u matičnim knjigama. Trogirska komuna je bila dio općine Trogir, koja je uz trogirsku komunu obuhvaćala i 19 sela. Trogirska općina je zajedno s općinama Kaštel Novi, Bosiljina, Bristivica i Lećevica tvorila Trogirski kotar, a on je bio dio Splitskog okruga (Ivković, 1991.).

---

¹ Komuna je oblik gradske samouprave koji je nastao u srednjem vijeku. Komune karakterizira određena sloboda u izboru vlasti i donošenju zakona iako su priznavale vrhovnu državnu vlast. Status komuna se kroz stoljeća mijenjao, a pojam trogirska komuna koristi se u ovom radu jer se tako na Trogir referiraju crkvene matične knjige koje su korištene kao primarni izvori (URL 2). Trogirska komuna u srednjem i ranom novom vijeku obuhvaćala je gradsku jezgru na otočiću, dio otoka Čiova, otoke Drvenik Veli i Drvenik Mali te kopneni dio čije su granice bile od Rogoznice na zapadu do Kaštela na istoku uz Trogirsku zagoru na sjeveru (Babić, 2014.).

Slika 1. Trogir u 19. stoljeću

Izvor: URL 3

5. Urbana slika Trogira u vrijeme kolere sredinom 19. stoljeća

5.1. Geopolitičke okolnosti u 19. st.

Period 19. stoljeća donosi značajne geopolitičke, kulturne i društvene promjene u Europi. Kolonijalna carstva su na svom vrhuncu, što donosi političke nestabilnosti, sukobe i promjene. Isto tako, preko kolonija je stvoren složeni globalizirani trgovinski sustav, koji je u konačnici i pogodio širenju kolere po Europi. Sve su te društvene i političke promjene utjecale na urbanu sliku Trogira, koji u tom razdoblju počinje dobivati svoj današnji izgled. Na razvoj grada od kasnoga srednjeg vijeka pa sve do kraja 18. stoljeća, najveći utjecaj ima Venecija, koja drži političku vlast. Iako su Mlečani iskorištavali dalmatinske gradove u svom posjedu te nisu ulagali u njihov društveni i ekonomski razvoj, u Trogir, uglavnom preko višeg, obrazovanog staleža i trgovaca, pristižu kulturni utjecaji iz Italije, koji su vidljivi posebno u

graditeljstvu i umjetnosti, ali i u svakodnevnom društvenom životu. U periodu mletačke vlasti se grade gotovo svi najvažniji spomenici trogirske urbane, kulturne i sakralne baštine, pri čemu se u prvom redu mogu izdvojiti katedrala sv. Lovre i kula Kamerlengo (Celio Cega, 2005.).

U jeku napoleonskih ratova početkom 19. stoljeća, Trogir se našao prvo pod austrijskom pa pod francuskom upravom. Prestanak mletačke vlasti, koja je Trogirom vladala stoljećima, sve do 1797., burno je odjeknuo u gradu te su zabilježeni veliki nemiri i pljačke. Pod francuskom vlasti, odnosno pod upravom Augustea Marmonta, počinju se provoditi brojne reforme koje su trajno izmijenile urbanu sliku dalmatinskih gradova pa tako i Trogira. To je period kada se europski gradovi počinju otvarati, rušiti zidine i druga starija zdanja, koja više nisu služila primarnim funkcijama te saditi zelene površine (Piplović, 1996.). Socijalne i urbanističke reforme francuske vlasti bile su odraz njihovih tadašnjih viđenja prostornog uređenja europskih gradova, koja su bila u suprotnosti s antičkim i srednjovjekovnim urbanim nasljeđem gradova kao što je Trogir. Od francuskih reformi u Dalmaciji, posebno se ističu one vezane uz obrazovanje. Značajan doprinos francuske vlasti bilo je otvaranje javnih škola. Iako je francuska vlast pokušala modernizirati Dalmaciju, koja se u tom periodu smatrala zaostalom pokrajinom, ipak je trajala prekratko da bi njihove politike uzele većeg maha. Trogirsko stanovništvo je na francusku vlast gledalo negativno iako se dio plemstva priklonio novom režimu (Celio Cega, 2005.).

Nakon Napoleonovog konačnog poraza, Trogir se u sklopu kraljevine Dalmacije našao ponovno pod direktnom austrijskom upravom, koja je trajala od 1815. pa sve do kraja Prvog svjetskog rata, 1918. i sloma Austro-Ugarske Monarhije. Prve godine austrijske vlasti u Trogiru karakterizira kulturna i društvena stagnacija pa i nazadovanje, odnosno ruralizacija gradske jezgre, što je uzrokovano ekonomskim i političkim nestabilnostima perioda. Veliki udarac gradskom društvenom i urbanom životu bilo je i gašenje trogirske biskupije 1828., čija je jurisdikcija podijeljena između šibenske i splitske. Ipak, već do sredine 19. stoljeća, austrijska vlast provodi političke reforme koje su se direktno odrazile na urbanu sliku grada Trogira (Celio Cega, 2005.).

5.2. Urbani razvoj Trogira u 19. stoljeću

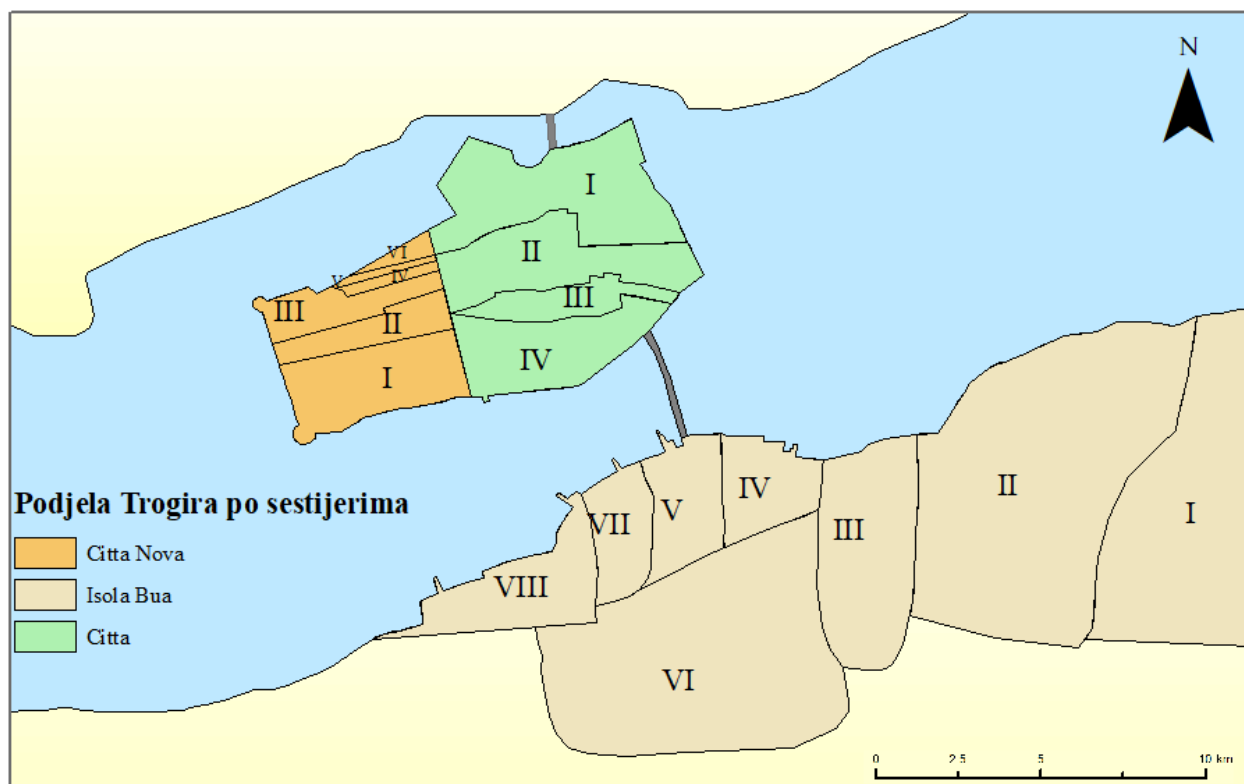
Urbani razvoj grada Trogira počeo je u 3. stoljeću prije Krista, kada su grčki kolonisti s otoka Visa osnovali Tragurion (Babić, 2014.). Iako arheološka istraživanja ukazuju i na raniju ljudsku prisutnost na ovom području, osnivanjem Traguriona započinje urbani kontinuitet koji se neprekidno održao do danas. Antičko nasljeđe grada koji je prvotno bio grčka kolonija, a potom rimski municipij, odrazilo se na njegov urbani razvoj pa je tako gradska jezgra i u srednjem vijeku pokazivala kontinuitet pri prostornom planiranju, ali i u društvenom i kulturnom životu. Najbolji primjer urbanog i društvenog kontinuiteta je lokacija današnje katedrale svetog Lovre, koja je u novom vijeku izgrađena na lokaciji starije srednjovjekovne crkve, koja je pak sama nastala na temeljima glavnoga starijeg rimskog hrama (Babić, 2014.). Urbani i društveni kontinuitet grada zasigurno je uvjetovan i geografskim ograničenjima koje pruža otok na kojem se gradska jezgra smjestila, ali i činjenica da je grad ostao pošteđen većih razaranja kroz povijest. Grad svoje najvrjednije kulturno nasljeđe dobiva kroz period kasnoga srednjeg i ranog novog vijeka, kada se gradi veći dio građevina zbog kojih je jezgra danas dio UNESCO-ve kulturne baštine. Tu se u prvom redu misli na katedralu, kulu Kamerlengo, kulu sv. Marka, gradske zidine, od kojih je danas sačuvan samo manji dio, palača Čipiko, gradska općina i dr. (Piplović, 1996.).

Prema Stanju duša² iz 1824., urbani prostor Trogirske komune je u 19. stoljeću prostorno podijeljen na 3 glavna dijela, *Città*, *Città Nova* i *Borgo dell Isola Bua*, odnosno (stari) grad, novi grad tj. predgrađe u Pašikama i varoš na Čiovu. Svaki od ta tri dijela je potom podijeljen na *Sestiere*, odnosno kvartove pa se tako *Città* sastoji od 4 sestiera (označeno na karti zelenom bojom), zabilježeni prema brojevima, *Sestiere Primo*, *Secondo*, *Terzo*, *Quarto*. *Città Nova* se sastoji od 6 sestijera (označeno na karti narančastom bojom) *Sestiere Primo*, *Secondo*, *Terzo*, *Quarto*, *Quinto*, *Sesto*, a *Borgo dell Isola Bua* se sastoji od 8 sestijera (označeno na karti smeđom bojom), redom *Bilin Dolaz*, *Madonna del Lido*, *San Lazaro*, *San Giacomo*, *Scallice*, *San Andrea*, *San Pietro* i *San Niccolo* nazvani uglavnom prema crkvama (Slika 2). Stanje duša nažalost ne otkriva granice sestijera, ali pruža opise granica glavnih dijelova Trogirske komune. *Città* pokriva prostor izvornog povijesnog dijela antičkog i srednjovjekovnog Trogira te se pruža od trga na istoku, uz kojeg se nalaze katedrala, knežev dvor, palača Čipiko itd., do ulice Blažene gospe od Karmela i samostana sv. Dominika na istoku. *Città Nova* obuhvaća prostor istočno od ulice Blažene gospe od Karmena i samostana sv. Dominika do kule Kamerlengo i

---

² Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Stanje duša: sastavljeno 1824.

Batarije na zapadu. Teritorijalne granice varoši na Čiovu je teže egzaktno definirati, s obzirom na to da se ne radi o potpuno urbanom prostoru, već je definirano prema crkvama. Za potrebe ovog istraživanja granice sestijera su približno određene uz pomoć Stanja duša iz 1824. te transkripcije trogirskog katastra (Benyovsky, 2005.) iz 1830.

Slika 2. Podjela Trogira u prvjoj polovini 19. stoljeća po sestijerima

Izvor: Benyovsky (2005.), Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Stanje duša: sastavljeno 1824.

Devetnaesto stoljeće je s političkim i društvenim promjenama, donijelo i promjene u urbanom razvoju. Grad doživljava rušenje i uništavanje nekih starih antičkih i srednjovjekovnih struktura. Dio novovjekovnih bastiona, kao i zidine se ruše zbog higijenskih odnosno zdravstvenih razloga, ali i zbog nestanka osmanske opasnosti, tj. zbog gubitka svoje osnovne funkcije. Ruše se zdanja unutar kule Kamerlengo, koja je i sama bila u opasnosti od uništenja. Od bastiona preživljava jedino kula svetog Marka i to ne u potpunosti. Brojna starija zdanja doživljavaju prenamjenu. Grad je s otokom Čiovom bio povezan kamenim mostom, a na sjevernoj strani ga je od kopna dijelio tjesnac Foša. S kopnenim dijelom je grad bio povezan drvenim mostom. Kopneni dio sjeverno od grada se i danas zove Travarica, a bio je važan zbog plodnog tla, ali i glavne ceste koja je povezivala Trogir s drugim dalmatinskim gradovima. Ipak,

područje Travarice je bilo i izvor zaraza te higijenskih neprilika s kojima su se građani mučili (Piplović, 1996.). Jedan od najznačajnijih spomenika grada Trogira izgrađen je u periodu francuske vlasti, a to je Marmontov glorijski ispred kojeg se sklapao civilni brak. Crkva u gradu gubi svoj utjecaj i posjede pa crkve u gradu polagano propadaju, što je posebno izraženo nakon ukidanja trogirске biskupije 1928. Ipak, 1831. je dovršeno gradsko groblje, koje je i danas u upotrebi, a nalazi se na kopnenom dijelu dok su se prije toga mrtvi pokapali u gradu što je zasigurno negativno utjecalo na zdravstvenu sliku Trogira (Celio Cega, 2005.).

Tijekom 19. stoljeća gradsko tkivo Trogira obilježeno je postupnim otvaranjem urbanog centra uz uređenje novih parkova te brojnim pokušajima unaprjeđenja komunalnih i javnih struktura. Trogir u tom periodu doživljava proces pošumljavanja, a ističe se perivoj obitelji Garagnin-Fanfogna koji se nalazi na kopnenom dijelu, sjeverno od starog grada. Detaljan opis Trogira u prvoj polovini 19. stoljeća u svojim zapisima pruža austrijski car Franjo I. koji je posjetio grad 1818. godine. Franjo I. iznosi podatak da je u gradu živjelo nešto više od 2000 Ilira i Talijana te hvali izgled trogirskog kraja (Celio Cega, 2005.). Komunalnu infrastrukturu grada po pitanju vodoopskrbe činili su bunari koji su se nalazili u gradu i na kopnu sjeverno od grada. Izvan grada na kopnu su se nalazili glavni izvori vode bunari Ošljak i Dobrić (Slika 3). Bunar Ošljak je bio namijenjen za napajanje stoke i pranje odjeće, dok je Dobrić bio glavni izvor pitke vode, iako je i ta voda bila slankasta. S obzirom na lokaciju glavnih bunara, koje su koristili i stanovnici na Čiovu, može se zaključiti da je pitka voda Trogiranima u 19. stoljeću bila poprilično nedostupna. U gradu su neke kuće imale svoje privatne bunare (Babić, 2014.).

Slika 3. Položaj bunara u Trogiru

Izvor: URL 3

5.3. Demografska slika Trogira

Demografska slika Trogira u prvoj polovini 19. stoljeća, kao i ranije u njegovoj prošlosti je nepotpuna zbog manjka izvora, odnosno popisa stanovnika, zbog čega je otežano pratiti demografske trendove i kretanja u gradskoj prošlosti. Ipak, prema dostupnim izvorima i literaturi može se pretpostaviti da je u komuni koja obuhvaća stari dio grada, predgrađe u Pašikama i varoš na Čiovu broj stanovnika bio između 2000 i 3000 ljudi. Naime, car Franjo I. (Celio Cega, 2005.) navodi 2000 stanovnika. Prema izvješću iz 1840. Trogir je imao 3029 stanovnika (Benyovsky, 2005.), a Bajić-Žarko (1987.) navodi da je Trogir 1836. godine imao 2838 stanovnika.

Stanje duša iz 1824. (Slika 4) sadrži popis trogirskih obitelji prema mjestu stanovanja u komuni. Popis obuhvaća stari dio grada, Pašike i varoš na Čiovu. Tako stari dio grada, odnosno *Città*, broji 188 obitelji, predgrađe u Pašikama, odnosno *Città Nova*, broji 159 obitelji, a varoš

na Čiovu, odnosno *Borgo dell Isola Buia* broji 279 obitelji. Ukupan broj obitelji Trogirske komune je bio 626. Iako su u Stanju duša popisani svi članovi obitelji, nije moguće dobiti ukupan broj stanovnika komune budući da je župnik Luka Macanović koji ga je pisao, križao i dodavao ljude u popis u narednom razdoblju od 30 godina. U konačnici nije moguće utvrditi početno stanje popisa iz 1824. godine s onim kasnijim ili utvrditi ukupan broj stanovnika za određenu godinu primjerice 1836. Međutim, Stanje duša iz 1824. sadržava prostorni raspored naseljenosti navedenih obitelji unutar komune po gradskim četvrtima. Taj popis u kombinaciji s popisom umrlih iz 1836. omogućava nešto precizniju sliku prostornog kretanja smrtnosti u Trogiru u vrijeme kolere.

Citta, Sestiere Primo

Si avverte, che ogni Sestiere della Città comincia dall'Oriente, ovvero dalla Piazza, e termina in Occidente al Stradone della Beata Vergine di Carmeni, e di San Domenico.

Famiglie	Anni	Confessati	Comunicati	Cresimati
Slade Don Vincenzo, figlio di Don Carlo e di Caterina, nato il 22. Luglio 1768. 59		C	C	C
Antonio, figlio di Don Vincenzo, nato il 11. Maggio 1792. 32		C	C	C
Francesca, sua figlia, nata il 29. Settembre 1797. 27		C	C	C
Anna, sua moglie, nata il 15. Aprile 1790. (sposata)		C	C	C
Marcella, sua figlia, nata il 10. Aprile 1800. 24		C	C	C
Francesca, sua figlia, nata il 10. Aprile 1800. 24		C	C	C
Betinelli Vincenzo, figlio di Don Antonio e di Angela, nato a Castovo 9. Giugno 1772. 49		C	C	C
Anna, sua moglie, nata il 10. Aprile 1795. 29		C	C	C
Paquale, loro figlio, nato a Sebenico il 31. Marzo 1809. 15		C	C	C
Albino, loro figlio, nato il 6. Aprile 1810. 14		C	C	C
Matteo, loro figlio, nato il 6. Aprile 1810. 14		C	C	C
Donna, loro figlia, nata a Sebenico il 29. Novembre 1810. 13		C	C	C
Giovanni, loro figlio, nato a Sebenico il 29. Novembre 1810. 13		C	C	C
Giovanna, moglie di Giovanni, nata a Sebenico il 10. Novembre 1810. 13		C	C	C
Antonio, loro figlio, nato il 10. Settembre 1815. 7		C	C	C
Antonio, loro figlio, nato il 10. Settembre 1815. 7		C	C	C
Slade Andrea, figlio di Mauro e di Antonia, nato il 10. Febbre 1797. 30		C	C	C
Antonio, suo fratello, nato il 7. Marzo 1803. 21		C	C	C
Antonio, loro fratello, nato il 10. Settembre 1805. 18		C	C	C
Francesca, moglie di Antonio, nata a Sebenico il 2. Agosto 1807. 20		C	C	C
Antonio, loro figlio, nato il 10. Settembre 1808. 17		C	C	C
Justa, loro figlia, nata il 2. Marzo 1811. 13		C	C	C
Antonio, loro figlio, nato il 10. Settembre 1807. 17		C	C	C
Davada Simon e Giuseppa, se li è Madalena, fuorviata a S. Simeone, nata il 10. Settembre 1772. 52		C	C	C
Zomerina, figlia di Giuseppa, nata a Sebenico il 2. Agosto 1807. 20		C	C	C
Benedetto, loro figlio, nato il 25. Luglio 1813. 11		C	C	C

Slika 4. Stanje duša

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Stanje duša: sastavljeno 1824.

5.4. Gospodarska i društvena slika Trogira

Geografske karakteristike Trogira i njegove okolice uvelike su obilježile njegov gospodarski razvoj, odnosno ekonomsku strukturu trogirskog stanovništva. U sastavu trogirske općine se tako u 19. stoljeću nalazila velika količina obradive zemlje, na kojoj su Trogirani uzgajali značajne količine žita, maslinovog ulja, vina itd. Osim uzgoja, značajnu ulogu je imalo i stočarstvo (Peričić, 1980.). U skladu s time u gradu Trogiru trećina stanovnika se bavila poljoprivredom, odnosno seoskom ekonomijom, dok su ostali bili svećenici, plemići, službenici, pomorci, ribari i obrtnici (Benyovsky, 2005.). U periodu neposredno pred izbijanje epidemije kolere 1836. Trogir je bio u izrazito lošem gospodarskom stanju i ekonomskoj krizi, a te godine karakteriziraju i suše, koje su samo nastavile trend teškog ekonomskog stanja Trogira (Celio Cega, 2005.).

Neke od značajnijih plemićkih obitelji u prvoj polovini 19. stoljeća su Andreis, Casotti, Cerineo, Celio Cega, Cipicco, Paladin, Statileo i dr. (Benyovsky, 2005.). Najznačajnija obitelj u Trogiru je bila obitelj Garagnin, kasnije Garagnin-Fanfogna koji su bili nositelji gradskog intelektualnog, kulturnog i političkog života. Njihova palača na sjevernoj strani grada, danas je glavni gradski muzej, a njihova su bogatstva, kao i sadržaj knjižnice, vrijedan izvor arhivske i muzejske građe za gradsku prošlost. Iz obiteljske loze ističe se Ivan-Luka Garagnin, koji je pisao i djelovao u periodu velike epidemije kolere u gradu (Celio Cega, 2005.). Početkom 19. stoljeća, nakon pada mletačke vlasti u Dalmaciji stara aristokracija počinje gubiti svoj utjecaj i bogatstvo, što je trend koji se događao i drugdje u Europi, dok s druge strane počinje jačanje građanskog stanovništva. Tako, osim plemićkih, građanske obitelji također postaju nositelji urbanog života Trogira, a od tih obitelji se mogu izdvojiti obitelji Burić, Hrabar, Katalinić, Madirazza, Slade i Stipčić (Benyovsky, 2005.).

Značajne reforme koje su preobrazile urbanu sliku grada sredinom 19. stoljeća ostvarene su kroz ulaganja pojedinih bogatih trogirskih obitelji, pomoću kojih se uspješno isušivao močvarni prostor koji se nalazio u okolici gradske jezgre, dok se dio močvarnog područja nastavio koristiti kao ribnjak. Osim toga, provodilo se krčenje šuma i iskorištavanje tog tla za sadnju oranica i pašnjaka, a bogati poljoprivrednici u tom periodu počinju graditi velika gospodarska imanja na Čiovu te u Kaštelima i Marini (Peričić, 1980.).

5.5. Zdravstvena zaštita u Trogiru sredinom 19. stoljeća

U svome radu Grmek (1962.) donosi podatak da su u Trogiru početkom 19. stoljeća djelovala četiri doktora od kojih su trojica bili nadležni za sela trogirske općine, a samo jedan za područje trogirske komune. Prema podacima iz Katastra iz 1830. u komuni su djelovali dva ljekarnika i jedan liječnik (Benyovsky, 2005.). Najvažniji objekti zdravstvene zaštite u gradu sredinom 19. stoljeća bili su tzv. sanitarni ured (odnosno *Offizio Sanitario*) koji se nalazio na današnjoj rivi, ljekarna u središtu gradske jezgre te hospiciji koji su se nalazili u samostanima crkava svetog Duha i svetog Lazara. Sredinom 19. stoljeća i dalje veliku ulogu u zdravstvenoj zaštiti grada zasigurno je imala i Crkva, međutim biskupija je ukinuta nekoliko godina ranije što je utjecalo na gubljenje posjeda i propadanje crkava u gradu pa ni Crkva nije bila u idealnoj poziciji da pruži adekvatnu zaštitu potrebitima, uglavnom siromašnima u Trogiru (Babić, 2014.).

5.6. Povijest epidemija u Trogiru

Trogir je kroz cijelu svoju prošlost bio izložen različitim epidemijama koje su imale negativne učinke na njegov rast i razvoj. U prošlosti su to bile epidemije kuge, malarije, lepre, tifusa te kolere. Strah od epidemija utjecao je i na urbanu sliku grada pa je tako veliki broj crkava u gradu, po kojima je Trogir i specifičan, nastao u srednjem i novom vijeku, kada su izgrađene kao zavjetne crkve s ciljem zaštite od različitih bolesti (Babić, 2014.).

Iako je u periodu antike i ranoga srednjeg vijeka grad nedvojbeno bio pogođen zdravstvenim krizama najranija zabilježena epidemija na području Trogira je epidemija lepre u drugoj polovini 13. stoljeća (Babić, 2014.). Grad se protiv lepre borio tako što je zaražene slao u izolaciju na otok Čiovo. Grad je u tom periodu zabranio stanovnicima naseljavanje na Čiovu, koje je bilo namijenjeno isključivo bolesnicima i beskućnicima, a crkva i samostan izgrađeni na otoku su bili posvećeni svetom Lazaru, uz kojega se ova bolest vezivala (Babić, 2014.). Najrazorniji učinak na Trogir su imale epidemije kuge, od kojih je prva u gradu zabilježena sredinom 14. stoljeća. Kuga je u tom periodu poharala cijelu Europu te je uzrokovala masovnu depopulaciju i ekonomske nestabilnosti. Najveću štetu gradu kuga je napravila u prvoj polovini 15. stoljeća kada su zabilježene tri velike epidemije u kojima je Trogir izgubio oko 40 % stanovništva. Epidemije kuge u 15. stoljeću opustošile su grad do te mjere da vlast, koju je sačinjavalo vijeće plemića, nije mogla obavljati svoje funkcije, jer je dio plemstva podlegao bolesti, a dio u strahu otišao u izolaciju (Babić, 2014.). Na sreću stanovništva, grad je ostao

pošteđen epidemija kuge u 18. stoljeću, kada je ova bolest imala najrazornije posljedice u Dalmaciji (Božić-Bužančić, 1987.). U 19. stoljeću Trogir je zahvatila i velika epidemija tifusa nešto više od 30 godina prije prve epidemije kolere. Od epidemija koje su u prošlosti zahvatile grad najučestalija pojava epidemija bila je vezana uz malariju. Epidemije malarije su u više navrata harale u gradu, od 17. pa sve do prve polovine 20. stoljeća, kada je bolest konačno uklonjena (Babić, 2014.). Sjećanje na trogirskie probleme s malarijom moguće je vidjeti u današnjim urbanim, ali i socijalnim elementima grada pa se tako park, koji se nalazi na otočiću u staroj gradskoj jezgri, nedaleko od kule Kamerlengo, zove park Malarija, a trogirski navijačka skupina se zove Malari. Osim malarije početkom 20. stoljeća Trogir pogađaju i epidemije škrlati te španjolske gripe (Čipčić, 2019.)

Moguće je izdvojiti nekoliko razloga, odnosno specifičnosti Trogira, zbog kojih je grad kroz prošlost bio podložan zarazama. Prvenstveno, Trogir je kroz cijelu povijest vezan uz pomorstvo i trgovinu zbog čega su bolesti lako mogle doći u grad preko zaražene robe ili pomoraca. Status lučkog grada doveo je Trogir u opasnost od svake epidemije koja bi harala u tom trenutku Europom. Osim toga, Trogir je površinom i brojem stanovnika bio mali grad, ali gusto naseljen. Takva visoka gustoća naseljenosti utjecala je na širenje bolesti. Osim što je grad bio površinom mali, a gusto naseljen, s velikim brojem kuća i uskih ulica, bio je zatvoren zidinama koje su srušene tek u 19. stoljeću što je utjecalo na kvalitetu zraka. Kvalitetu zraka je pogoršavalo i močvarno područje uz grad ujedno i veliki izvor zaraza (Babić, 2014.). Uz geografske i ekonomske odrednice trogirskog prostora podložnosti epidemijama pogodovalo je komunalna infrastruktura grada. Grad nije imao vodovod ni kanalizaciju, a otpad i fekalije bacali su se u gradu ili u more. U gusto naseljenom, zidinama opasanom gradu, smještene su bile i domaće životinje osobito konji koji su bili prevrijedni da bi se čuvali izvan zidina (Babić, 2014.). Zdravstvenoj slici Trogira je veliki problem predstavljala i praksa koja se provodila od srednjeg vijeka, a to je pokapanje mrtvih u samom gradu. Svi navedeni uvjeti prilikom pojave bolesti dodatno su utjecali na širenje i produbljivanje zaraze (Babić, 2014.).

5.7. Kolera

Kolera je akutna bolest koju uzrokuje bakterija *Vibrio Cholerae*, a karakterizira je pojava probavnih tegoba, konkretno proljeva kod zaražene osobe. Kolera se brzo širi, a zaražena osoba uglavnom počinje pokazivati simptome u periodu od nekoliko sati do najkasnije par dana. Ukoliko se simptomi ne tretiraju kolera može dovesti do smrtnih slučajeva. Bolest se prenosi unosom zagađene hrane ili vode (URL3). Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) navodi da je od 19. stoljeća zabilježeno sedam velikih epidemija kolere u svijetu. Izbijanje kolere se veže uz siromašna područja, a glavni okidači za njeno širenje su zagađenost vode i neadekvatni sanitarni sustavi kao i općenito loši higijenski uvjeti. Iako se danas kolera smatra lako izlječivom bolesti i dalje predstavlja opasnost u nerazvijenim područjima s izraženim ruralnim karakteristikama pa je tako u posljednjih 60 godina u značajnijoj mjeri zabilježena u Bangladešu, na području Afrike te Srednje i Južne Amerike, a njena pojava je česta u izbjegličkim kampovima. Osim siromašnih i ruralnih područja, u opasnosti od kolere su i područja gdje je urbano planiranje nekvalitetno provedeno. Prema podacima SZO-a, u svijetu je u 2023. zabilježeno 4007 smrti koje se pripisuju koleri. Jedan od najvažnijih aspekata borbe protiv kolere je pristup pitkoj, nezagađenoj vodi, jer se pravovremenom i kvalitetnom hidratacijom značajno umanjuju simptomi bolesti. Osim pitke vode, važna je i kvalitetna, odnosno primjerena prehrana u slučaju zaraze. U istrebljivanju kolere dužnost imaju s jedne strane vlasti te zdravstveni autoriteti koji moraju detektirati pojavu bolesti i kvalitetno voditi evidenciju zaraženih, kako bi se pratilo njeno širenje i donosile ispravne politike te sami građani koji imaju individualnu dužnost biti na oprezu, prijaviti potencijalne simptome, pridržavati se uputa, stajati u izolaciji ako je potrebno i voditi brigu o osobnoj higijeni te čistoći prostora u kojem žive (URL 4).

SZO danas odobrava tri cjepiva koja pružaju zaštitu od kolere, ali zaštita nije potpuna ni trajna pa se preporučuje da se koriste isključivo u (siromašnijim) područjima u kojima je opasnost od masovnog širenja bolesti najveća. Unatoč cjepivima, prioritet u borbi protiv kolere imaju dobro promišljene politike koje se tiču ranije spomenutih popravljivanja higijenskih uvjeta, kvalitete vode i pravovremenoj evidenciji o širenju bolesti. Na tom tragu, SZO je 2017. donio rezoluciju sa strategijom borbe protiv kolere u svijetu kojom je planirano da se smrtnost od kolere smanji za 90 % do 2030. (URL 4).

Izbijanje epidemija kolere u 19. stoljeću je fenomen koji se u znanstvenoj literaturi proučava kroz prizmu medicine, ali i historiografije, sociologije te političkih znanosti. Moderni pristup proučavanju kolere u 19. stoljeću često otkriva najznačajnije urbane i socijalne aspekte

tadašnjeg društva (Pelling, 2022.). Tijek epidemija bio je uvelike uvjetovan političkim, društvenim i urbanim okolnostima zahvaćenih zajednica. Zato su reakcije na epidemije bile različite među različitim društvenim strukturama. To se posebno odnosi na sloj građanske radničke klase koji nastaje i dobiva prva politička prava u 19. stoljeću. Građanska radnička klasa u Europi je na epidemije gledala kao na politički problem, a stare protuepidemijske politike je vidjela kao oduzimanje njihovih novostečenih prava. Države u 19. stoljeću mijenjaju način borbe protiv epidemija kojima se od tada pristupa znanstveno, a takav pristup država trajno je vezao politiku i medicinu (Condrau, Tanner, 2000.).

5.8. Epidemija kolere 1836.

Prva epidemija kolere je u Europu stigla iz Azije 1830. godine, a u dalmatinske gradove prodrla je šest godina kasnije. Geopolitičke i društvene okolnosti tog perioda su stvorile idealne preduvjete za širenje epidemija. U prvom redu se pritom misli na širenje svjetske trgovine i globalizaciju, što je bio rezultat stvaranja velikih kolonijalnih imperija. Iako je prva polovina 19. st. period industrijske revolucije, razvoja i rasta gradova kao i napretka medicine i drugih znanosti, loše higijenske navike i komunalno stanje gradova kao i političke odluke rezultirale su visokom smrtnosti koje su izazvale kolera i druge bolesti u tom periodu (Katušić, Puljizević, 2021.).

Europske države su različito reagirale na pojavu kolere pa su tako neke odabrale slobodniji, a neke autoritativniji pristup u sprječavanju širenja bolesti. Europski gradovi su bili itekako upoznati s razornim epidemijama, a standardna praksa borbe protiv širenja su bile stroge karantene. Ipak, s obzirom da su vlasti bile svjesne važnosti trgovine na ekonomiju, neke su odlučile ne uvesti rigorozne mjere koje bi zatvorile gradove i time zaustavile trgovinu. U donošenju takvih liberalnijih odluka vezanih za borbu protiv epidemije kolere se ističe Velika Britanija, što i ne čudi, s obzirom na njen tadašnji status vodeće prekomorske kolonijalne sile. Nasuprot Velikoj Britaniji, Habsburška Monarhija, u čijem sastavu su se nalazili dalmatinski gradovi je imala autoritativnije politike u borbi protiv kolere. Standardne metode koje su se primjenjivale prilikom izbivanja epidemija su bile uvođenje strogih karantena i sanitarnih kordona. Pokazalo se da su karantene bile uvedene prekasno, nakon što se kolera već raširila, zbog čega su vlasti počele sumnjati u njihovu učinkovitost. Za širenje kolere u Monarhiji najznačajniji čimbenik je bila trgovina odnosno granica s Osmanskim Carstvom koja je bila u lošem komunalnom i higijenskom stanju te je činila veliku opasnost za širenje bolesti po Europi (Katušić, Puljizević, 2021.). Tadašnji stručnjaci su vjerovali da je širenje kolere uzrokovano i

psihološkim te duševnim stanjem stanovništva pa su se kao protuepidemijske mjere savjetovali molitva i staloženost (Puljizević, 2021.)

Kolera je u Dalmaciju došla tijekom ljeta 1836., a prema dostupnim izvorima epidemija je trajala od 19.7. do 1.12. U tom razdoblju je na području Zadarskog i Splitskog kotara zahvatila 19 općina s ukupno 1170 žrtava (Bajić Žarko, 1987.). Kolera se u Dalmaciji proširila velikom brzinom na što ukazuju izvori prema kojima se epidemija 1836. pojavila istog dana i u Trogiru i Splitu te Šibeniku, a došla je s broda na kojem je bilo zaraženih. Reforme koje je provela francuska uprava potaknute epidemijom tifusa početkom 19. stoljeća trebale su pripremiti grad za nadolazeću koleru, pri čemu se u prvom redu misli na rušenje većeg dijela starih gradskih zidina kao i gradnja parkova. Te su urbanističke reforme trebale „otvoriti“ grad, odnosno osigurati bolje higijenske i zdravstvene uvjete, ali dalmatinski gradovi u razdoblju u kojem se pojavila kolera su bili u lošem ekonomskom stanju zbog čega su urbani centri doživjeli degradaciju i ruralizaciju (Bajić-Žarko, 1987.).

Vlasti u Dalmaciji su bile djelomično spremne na dolazak epidemije pa je već 1835. izdano niz uputa i odredbi u slučaju njenog izbijanja. Tako je u slučaju izbijanja epidemije propisana stroga izolacija i kontrola zaraženih te su donesene odredbe o javnoj higijeni i čistoći gradskih površina. Uvedena je i posebna medicinska policija odnosno u sprječavanju epidemije su sudjelovali odabrani građani koji su pratili i prijavljivali zaražene. Širenje bolesti se vezalo uz siromaštvo zbog čega su vlasti provodile mjere da se prosjaci i beskućnici zbrinu i maknu s ulica. Unatoč inicijalnom uvođenju stroge karantene i zatvaranja gradova vlasti su tijekom epidemije popustile i ukinule zabrane zbog slobodne trgovine što se pokazalo kao izrazito loša odluka (Katušić, Puljizević, 2012.).

S obzirom na geografski položaj, javljanje kolere u Dalmaciji nije iznenađenje, a Trogir čiji je urbani centar bio u dodiru s močvarnim područjem bio je u tom kontekstu posebno ranjiv što pokazuju i brojni izvori koji se referiraju na različite epidemije koje su zahvatile grad kroz prošlost. Trogir je imao visok postotak oboljelih od kolere odnosno oko 12 % stanovništva, u Splitu je bilo oko 4,6 % zaraženog stanovništva, a u Šibeniku oko 8,5 %. Zadar koji je kao i Split i Šibenik imao više stanovnika od Trogira bilježi 166 smrtnih slučajeva izazvanih kolerom, a u Trogiru je taj broj bio 199 (Bajić-Žarko, 1987.).

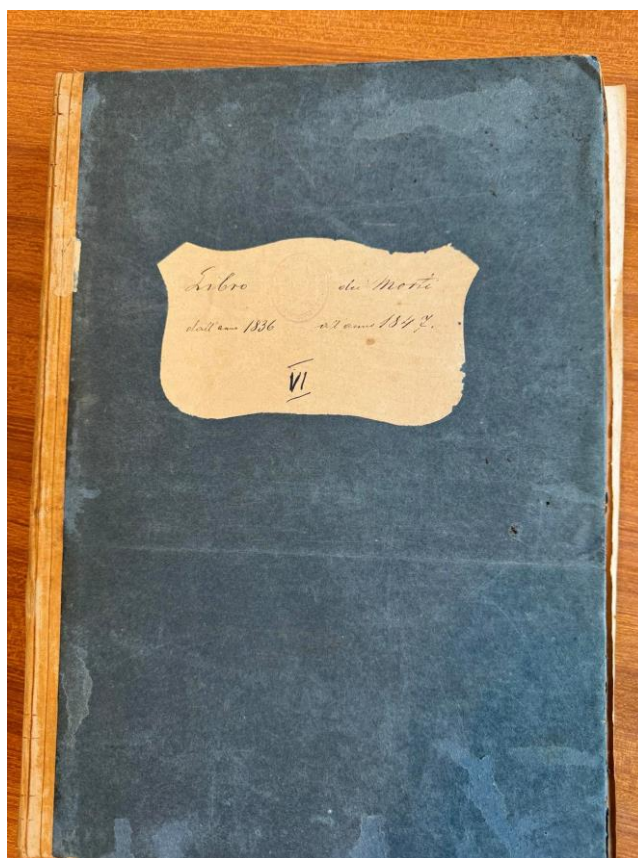
Nekoliko je razloga visokog udjela zaraženih i umrlih od kolere u Trogiru 1836. Na to su utjecali loše higijensko stanje urbanog prostora odnosno čistoća i odlaganje otpada po gradu. Većina građana je vodu dobivala iz obližnjeg zajedničkog bunara u kojem se napajala i stoka. Pojedine su obitelji imale i privatne bunare u sklopu svojih kuća, ali i u takvim slučajevima

kvaliteta vode je bila upitna. Značajan dio oko gradske jezgre činilo je močvarno područje pogodno za širenje različitih bolesti kroz prošlost. Sredinom 19. stoljeća su poduzeti veliki naponi da se to močvarno područje isuši. Konačno, urbani centar grada su činile uske ulice s gustom mrežom povezanih kuća što je zasigurno potaklo širenje zaraze. Iz središnjeg dijela grada zaraza se proširila na otok Čiovo te na Kaštela (Bajić-Žarko, 1987.).

Kolera je poharala Dalmaciju i 1849. te 1855., a iako su te epidemije odnijele značajan broj života ipak su manje u opsegu u odnosu na epidemiju 1836. S obzirom na iskustvo iz 1836. vlasti su se bolje pripremile na izbijanje kolere pa su tako putem tiska pokušale umanjiti njen značaj kako ne bi zavladao panika među stanovništvom (Katušić, Puljizević, 2021.). Trogir je ostao pošteđen epidemija iz 1849. i 1855., ali su neki drugi gradovi kao Zadar te obližnji Split i Kaštela ponovno pretrpjeli žrtve (Bajić-Žarko, 1987.).

6. Rezultati i rasprava

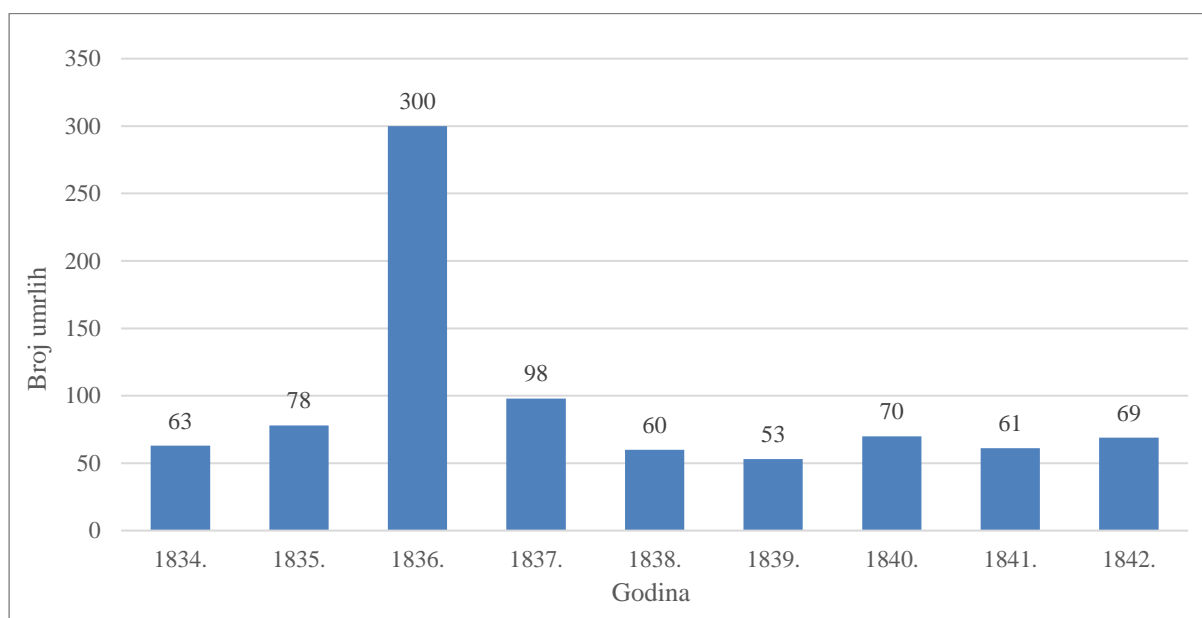
Statistički i grafički podaci izneseni u ovom poglavlju dobiveni su na temelju podataka iz trogirskih Matičnih knjiga rođenih 1825. – 1835., 1836. – 1847., Matičnih knjiga vjenčanih 1825. – 1857., Matičnih knjiga umrlih 1825. – 1835., 1836. – 1847. (Slika 5) i Matičnih knjiga krizmanih 1822. – 1902. te Stanja duša iz 1824. Iako je u fokusu epidemijska 1836. godina, analizirani su podaci za nekoliko godina prije i nakon (od 1834. do 1842., osim u analizi broja krizma gdje su uzeti podaci od 1822. do 1848. godine) zbog mogućnosti praćenja trendova i donošenja preciznijih zaključaka. Knjige se danas čuvaju u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, napisane su na talijanskom jeziku, a podatke je u cijelom promatranom razdoblju bilježio trogirski župnik Luka Macanović. U matičnim knjigama umrlih zabilježeni su redom opći podatci: ime i prezime preminule osobe, za ženski spol je navedeno i eventualno djevojačko prezime, dob, vjeroispovijest, bračni status, zanimanje, porijeklo, mjesto stanovanja, ime roditelja, datum i mjesto smrti, datum proglašenja smrti, datum i mjesto pokopa, uzrok smrti te primljeni sakramenti.

Slika 5. Matična knjiga umrlih

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847., župa svetog Lovre

Prema podacima matičnih knjiga umrlih za razdoblje 1834. – 1842. godine ističe se ukupan broj umrlih 1836. godine u odnosu na ostale promatrane godine (Slika 6). Prosjek umrlih u promatranom razdoblju izuzev 1836. godinu je 69 umrlih godišnje. Takva statistika izravno svjedoči o devastirajućim učincima koje je epidemija kolere imala na stanovništvo Trogira jer pokazuje porast umrlih od 334,78 % 1836. u odnosu na prosjek umrlih u promatranom razdoblju. Epidemija je indirektno utjecala i općenito na smrtnost budući da ukoliko se i izuzme ukupan broj umrlih od kolere (199) od ukupnog broja umrlih (300) 1836. godina se ističe po broju ukupnih smrti u odnosu na druge promatrane godine. Također, i godina 1837. ima veći postotak umrlih od prosjeka u promatranom razdoblju (42 %) što je svakako posljedica epidemija kolere godinu ranije.

Slika 6. Broj umrlih u Trogiru od 1834. do 1842.

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga, župa svetog Lovre, Matična knjiga umrlih 1825. – 1835., Matična knjiga umrlih 1836. – 1847.

Matična knjiga umrlih je svojevrsan spomenik epidemije kolere u Trogiru budući da je župnik na stranicu u kojoj su zabilježene prve žrtve kolere stavio umetak u kojem piše tekst s naslovom Memoria, a u tekstu navodi da se kolera javila u Trogiru 19. srpnja te da je prva žrtva umrla 23. srpnja 1836. Prva osoba u Trogiru koja je umrla od kolere je Domenica Peri udana za Sandra Girandellia. Po zanimanju je bila vrtlarica, tj. ortolana.

Župnik pod uzrok smrti umrlih od kolere bilježio je *epidemia collerica* što pokazuje da je u gradu narav bolesti bila poznata odnosno smrt se nije pripisivala nekim drugim bolestima. Vrijeme i uzrok smrti je proglašavao *medico Comunale* odnosno gradski liječnik, a svi umrli od kolere su pokopani na novom trogirskom groblju odnosno Cimiterio della Beata Vergina Maria della Salute. Također, prema vjeroispovijesti svi preminuli 1836. bili su katoličke vjeroispovijesti.

Promatrano po mjesecima epidemija kolere u Trogiru trajala je kraće dva mjeseca od službenog trajanja epidemije u Dalmaciji. Prva žrtva epidemije je umrla 23. srpnja, a posljednja 7. rujna 1836. (Tablica 1). Vrhunac epidemije je bio u kolovozu kada su preminule 182 osobe.

Tablica 1. Ukupan broj umrlih i broj umrlih od kolere po mjesecima 1836.

Mjesec	Ukupan broj umrlih	Udio umrlih (%)	Ukupan broj umrlih od kolere	Udio umrlih od kolere (%)
Siječanj	20	6,67	0	0,00
Veljača	7	2,33	0	0,00
Ožujak	7	2,33	0	0,00
Travanj	7	2,33	0	0,00
Svibanj	2	0,67	0	0,00
Lipanj	6	2,00	0	0,00
Srpanj	16	5,33	16	8,04
Kolovoz	198	66,00	182	91,46
Rujan	12	4,00	1	0,50
Listopad	7	2,33	0	0,00
Studeni	11	3,67	0	0,00
Prosinac	7	2,33	0	0,00
UKUPNO	300	100,00	199	100,00

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847., župa svetog Lovre

Proučavajući dobno-spolnu strukturu umrlih od kolere epidemija je zahvatila sve dobne skupine od kojih se kao najranjivija izdvajaju djeca do 10 godina (Tablica 2). Najveći broj umrlih je bio među mladim ljudima u dobi od 20 do 40 godina života. Taj podatak se može

možda objasniti činjenicom da je populacija te dobi najzastupljenija u ukupnoj strukturi stanovništva. Iako statistika pokazuje da je epidemija više zahvatila ženski dio populacije, razlika nije toliko značajna da bi se mogli donositi relevantniji zaključci.

Tablica 2. Umrli od kolere prema dobi i spolu u Trogiru 1836.

Dob	Umrli		Spol			
			M		Ž	
0 do 9	38	19,10%	17	8,54%	21	10,55%
10 do 19	18	9,05%	8	4,02%	10	5,03%
20 do 29	32	16,08%	18	9,05%	14	7,04%
30 do 39	34	17,09%	13	6,53%	21	10,55%
40 do 49	21	10,55%	6	3,02%	15	7,54%
50 do 59	22	11,06%	11	5,53%	11	5,53%
60 do 69	19	9,55%	9	4,52%	10	5,03%
70 do 79	13	6,53%	4	2,01%	9	4,52%
80 do 89	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
90 do 99	1	0,50%	1	0,50%	0	0,00%
Nepoznato	1	0,50%	0	0,00%	1	0,50%
Ukupno	199		87		112	

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847., župa svetog Lovre

Za većinu umrlih kao mjesto stanovanja navodi se Trogir (Trau), ali bez preciznije odrednice gradske četvrti ili ulice. Mjesto boravišta odnosno adresa preminulih nije navedena, ali je zabilježena lokacija smrti i njihovo posjedovno stanje prema kategorijama vlastita kuća, obiteljska kuća, kuća u najmu, tuđa kuća, u samostanu ili izvan grada. Najveći udio umrlih je posjedovao svoju kuću ili je boravio u obiteljskoj kući. Samostani u kojima su zabilježeni umrli od kolere su sveti Lazar, sveti Nikola i sveti Duh. U samostanu svetog Nikole je preminula časna sestra, a samostani svetog Lazara i svetog Duha imali su svoje hospicije te su pružali zdravstvenu skrb siromašnima pa su u njima preminule četiri osobe pod čije zanimanje je

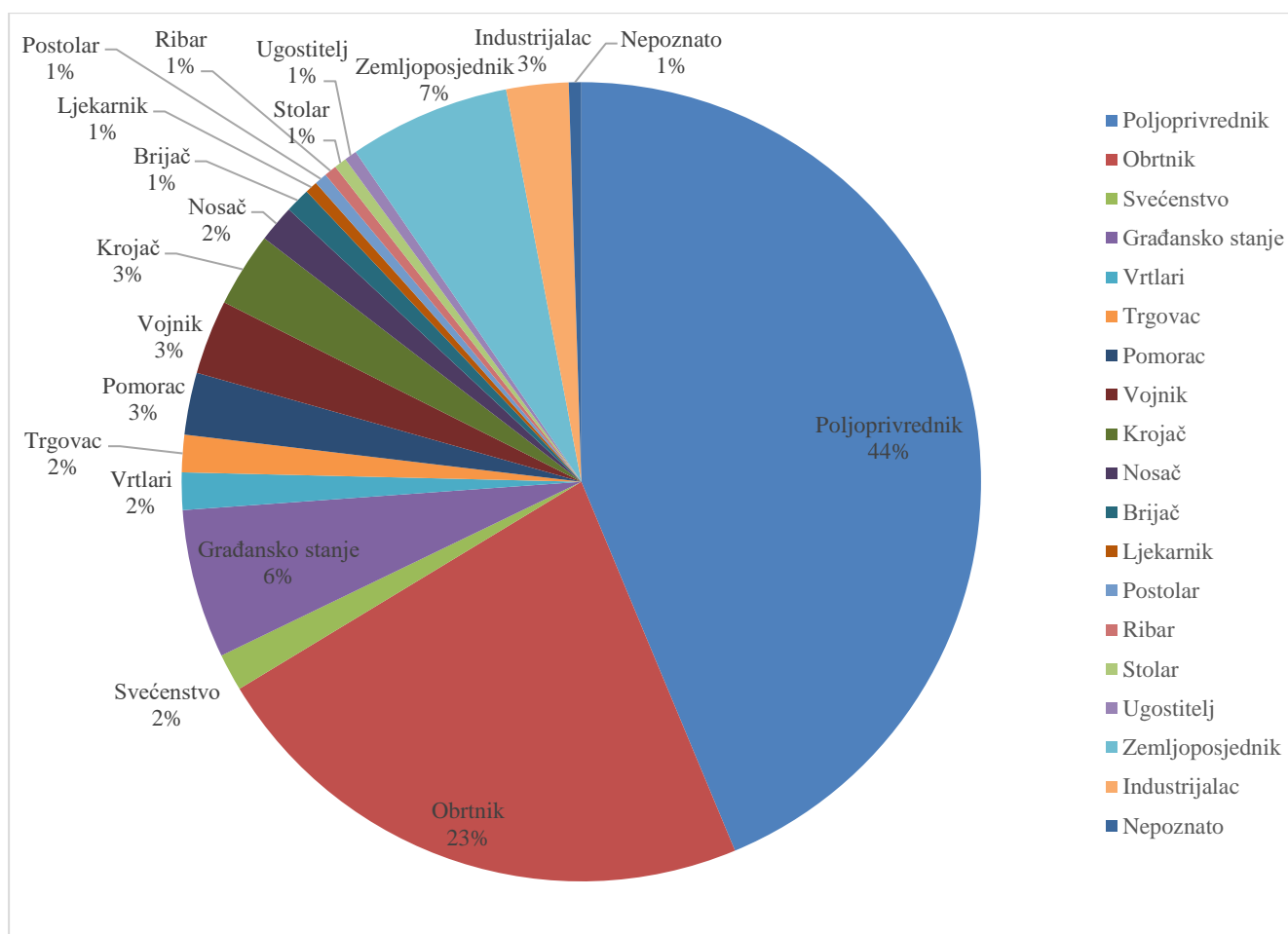
zabilježeno *rustico* odnosno poljoprivreda, a porijeklom nisu iz Trogira nego iz obližnjih sela (Tablica 3).

Tablica 3. Broj umrlih od kolere prema mjestu smrti

Mjesto smrti	Broj umrlih
Obiteljska kuća	75
Vlastita kuća	90
Iznajmljena kuća	15
Tuđa kuća	8
Izvan grada	1
Vojničke odaje	5
Samostani	5

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847., župa svetog Lovre

Analiza podataka prema crkvenim matičnim knjigama umrlih pokazala je da je kolera zahvatila sve socio-ekonomske slojeve Trogira (Slika 7). Najveći udio smrtnosti od ukupnog broja umrlih čine poljoprivrednici i obrtnici (67%). Razlog tome je jer su bili najzastupljeniji u ukupnoj populaciji Trogira, ali su i imali jako loše higijenske i zdravstvene uvjete. Epidemija nije zaobišla ni najviši socio-ekonomski sloj tj. zemljoposjednike i plemstvo, ali budući da su imali bolje životne uvjete razvoj bolesti je išao sporije.

Slika 7. Socijalna struktura umrlih od kolere u Trogiru 1836.

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847., župa svetog Lovre

Iako Stanje duša (1824.) u kojem se urbani prostor Trogira definira prema teritorijalnim dijelovima ne navodi granice kvartova odnosno sestijera već samo granice tri glavna dijela komune ipak je moguće definirati prostorno kretanje kolere u Trogiru odnosno prostorni razmještaj umrlih od kolere prema obiteljima. Tako je *Città* dio Trogira bio najviše pogođen kolerom (Tablica 4). Prema popisu kućanstava iz Stanja duša *Città* broji 188 kućanstava odnosno 30,03 % ukupnog udjela kućanstava, u ukupnom udjelu umrlih od kolere je zastupljen s 45,23 %.

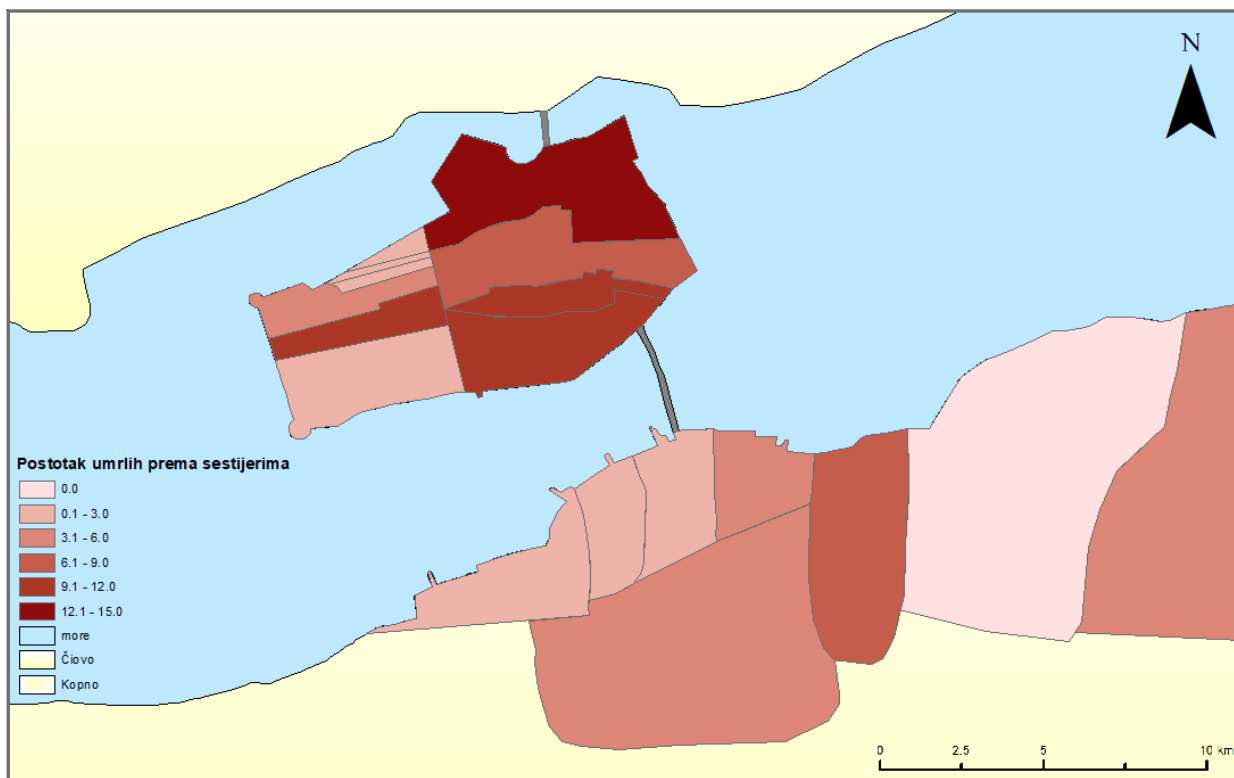

Tablica 4. Broj umrlih od kolere po sestijerima

Dio grada							
Città	Broj umrlih	Città Nova	Broj umrlih	Isola Bua	Broj umrlih		Broj umrlih
I	29	I	4	I	11	Nepoznato	13
II	16	II	20	II	0		
III	22	III	6	III	13		
IV	23	IV	2	IV	11		
		V	2	V	4		
		VI	5	VI	11		
				VII	3		
				VIII	4		
UKUPNO	90		39		57		

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847., župa svetog Lovre, Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Stanje duša: sastavljeno 1824.

Analiza prostornog rasporeda umrlih od kolere po sestijerima (Slika 8) otkriva da je samo drugi sestijer u varoši na otoku Čiovu ostao pošteđen epidemije. Taj podatak se može objasniti njegovom geografskom lokacijom, jer drugi sestijer *Madonna del Lido* obuhvaća područje udaljeno od jezgre varoši koju prostorno obuhvaćaju sestijeri III-VIII, zbog čega je moguće da stanovnici drugog sestijera nisu dolazili u kontakt s ostatkom populacije za vrijeme epidemije. Iako navedeni argumenti vrijede i za prvi sestijer na Čiovu tamo je zabilježeno 11 smrti od kolere, a uzrok te činjenice je vjerojatno veći broj kućanstava koji se nalazio u njemu u odnosu na prvi sestijer. Najveća smrtnost je zabilježena u prvom sestijeru starog grada ili *Città I* koji prema Stanju duša iz 1824. broji 54 kućanstva. Od 29 umrlih od kolere u *Città Sestiere Primo* ističe se preminula Francesca Borelli, žena Ivana Luke Garagnina jednog od najznačajnijih gradskih velikaša tog perioda. Prema matičnoj knjizi umrlih u kući obitelji Garagnin je od kolere preminula i Antonia Taslak koja nije porijeklom iz Trogira nego iz Suhog Dolca (Primorski Dolac) pa nije zabilježena u Stanju duša iz 1824, a kod obitelji Garagnin je vjerojatno živjela i radila.

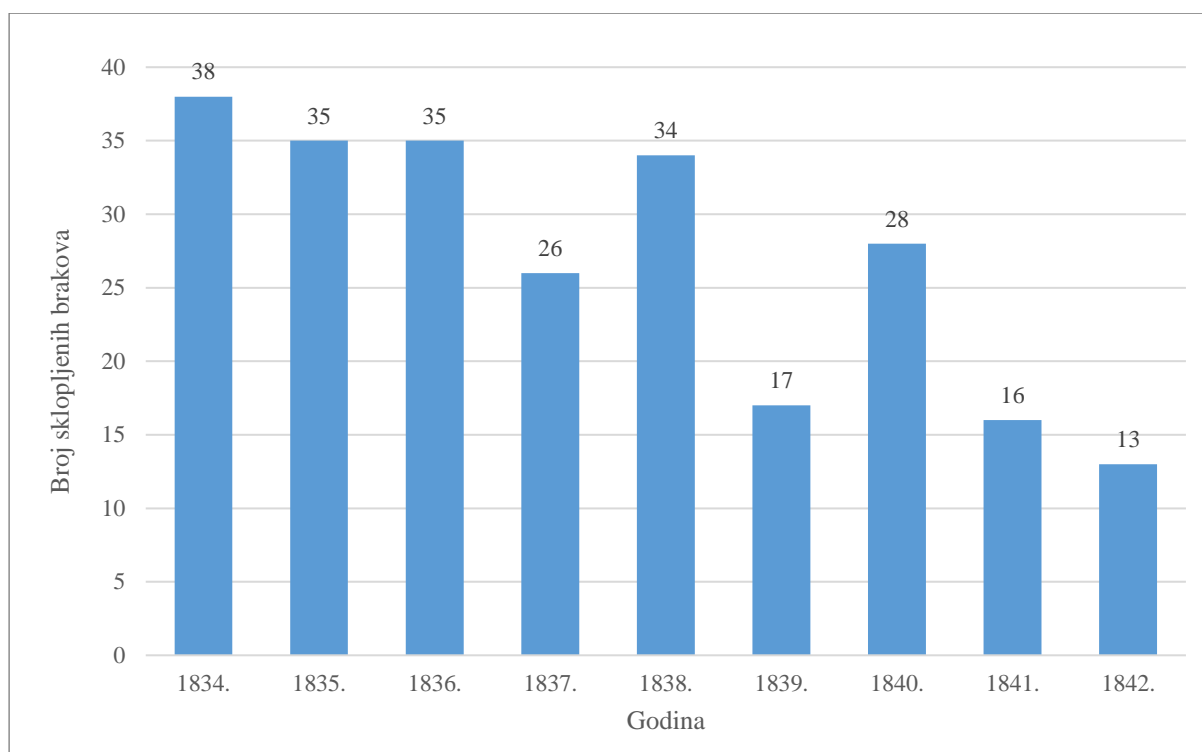

Slika 8. Postotak umrlih od kolere u Trogiru 1836. godine po sestijerima

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Stanje duša: sastavljeno 1824., Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847., župa svetog Lovre, Benyovsky (2005.)

Suprotno statistici matične knjige umrlih, koja direktno svjedoči o razornim učincima epidemije kolere u Trogiru matična knjiga vjenčanih³ ne upućuje na takve zaključke. Naime, broj sklopljenih brakova 1836. ne upućuje na neka značajnija odstupanja u odnosu na prethodne promatrane godine (Slika 9). Razlog tome je najvjerojatnije da je epidemija trajala relativno kratko odnosno dva (ljetna) mjeseca pa je većina brakova sklopljena u ranijim mjesecima godine. Potencijalni indikator utjecaja kolere na urbanu sliku grada bi mogao biti podatak koji pokazuje blagi pad broja sklopljenih brakova iduće 1837. godine u odnosu na prijašnje godine što bi se objasnilo zamiranjem trogirskoga društvenog života tijekom epidemijskih mjeseci. Također, na smanjenje sklopljenih brakova 1837. je mogla utjecati i visoka smrtnost 1836. jer je među umrlima od kolere velik broj ljudi u dobi od 20 do 40 godina.

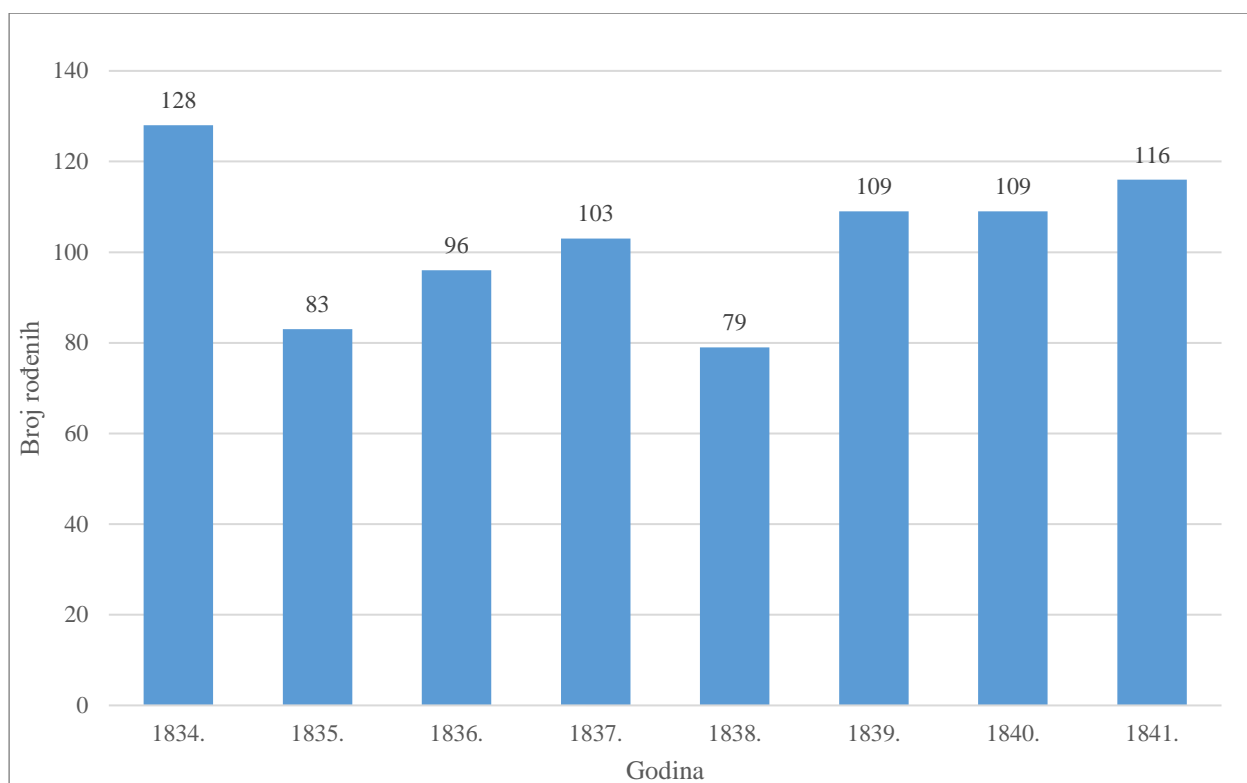
³ Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga vjenčanih 1825. – 1857.

Slika 9. Broj sklopljenih brakova u Trogiru između 1834. i 1842.

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga vjenčanih 1825. – 1857., župa svetog Lovre

Broj rođenih u Trogiru u razdoblju 1834. i 1841. pokazuje da epidemija kolere nije direktno utjecala na natalitet u gradu. Ni godine nakon epidemije ne ukazuju na rast ili pad ukupnog broja rođenih (Slika 10). Nešto značajniji pad broja rođenih prisutan je 1838., odnosno dvije godine nakon epidemije međutim, taj pad nataliteta teško je dovesti u vezu s ranijom epidemijom te je moguće posljedica manjeg broja sklopljenih brakova 1837.

Slika 10. Broj rođenih u Trogiru od 1834. do 1841.

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga, župa svetog Lovre, Matična knjiga rođenih 1825. – 1835., Matična knjiga rođenih 1836. – 1847.

Matična knjiga krizmanih⁴ ne otkriva direktno podatke koji bi se mogli pripisati utjecajima epidemije kolere, ali može biti vrijedan izvor u proučavanju socijalnog i urbanog života Trogira sredinom 19. stoljeća. Za razliku od današnjih krizma koje se odvijaju jednom godišnje, krizme u tom periodu su se obavljale prilikom posjete biskupa Trogiru, a nisu ovisile ni o konkretnoj dobi krizmanika (Tablica 5). Razmak od devet godina između prvog i drugog popisa krizmanika odnosno 1822. i 1831. može se objasniti činjenicom da je Trogir u međuvremenu izgubio status biskupije zbog čega je biskup morao dolaziti iz Splita. Godine i ukupan broj krizmanika pokazuju da nije bilo pravila pri određivanju kada će se krizme obaviti, ali značajno je da 1836. nije bilo krizmanih, dok je nakon 1836. broj obavljenih krizmi kao i broj krizmanika značajno narastao. Prva krizma nakon epidemijske godine je bila 1838. godine i bila je čak na šest različitih datuma, dok je uglavnom bila jednom ili dva puta godišnje.

⁴ Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga krizmanih 1822. – 1902.

Tablica 5. Krizmanici u Trogiru između 1822. i 1848.

Godina	Broj krizmanika
1822.	178
1831.	118
1833.	25
1838.	257
1839.	1
1841.	6
1843.	474
1848.	180

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, Matična knjiga krizmanih 1822. – 1902., župa svetog Lovre

7. Zaključak

Analiza matičnih knjiga pokazala je da kolera nije imala izraženije učinke na društvene aspekte grada Trogira sredinom 19. stoljeća. Matična knjiga krizmanih i matične knjige vjenčanih ukazuju na to da epidemija 1836. nije utjecala na broj krizmanika ni na broj sklopljenih brakova. Također, epidemija nije imala značajan utjecaj ni na broj rođenih u Trogiru izuzev 1838. godine. Devastirajući učinci kolere u Trogiru 1836. vidljivi su u matičnim knjigama umrlih koje pokazuju radikalni porast smrtnosti te godine u odnosu na ostale promatrane godine. S obzirom na relativno kratko trajanje epidemije u gradu može se zaključiti da se nakon inicijalnog izbijanja kolera brzo raširila po trogirskim sestijerima te uzela značajan broj života. Ipak, nije trajala dovoljno dugo da bi uspjela utjecati na ostale promatrane aspekte odnosno broj sklopljenih brakova, broj rođenih i krizmanih.

Statistički podaci o zanimanjima preminulih osoba svjedoče o tome da je epidemija kolere 1836. u Trogiru zahvatila sve socijalne strukture odnosno društvene slojeve. S obzirom na činjenicu da se najveći dio ukupnog stanovništva bavio poljoprivredom i obrtničkim zanatima nije iznenađujuće da je među umrlima od kolere upisan upravo najveći postotak te populacije. Ipak, među umrlima je zastupljen i kler, zemljoposjednici, plemstvo, vojnici, pomorci, itd. pa je moguće utvrditi da je prva hipoteza (H1) potvrđena.

Prostorni raspored umrlih od kolere u Trogiru pokazuje da je epidemija zahvatila sva tri glavna dijela trogirske komune. Ipak, broj umrlih sestijerima otkriva da nije svaki kvart bio jednako pogođen. Najpogođeniji je bio prvi sestijer starog dijela grada odnosno *Città I* u kojem je umrlo 29 osoba, dok u drugom sestijeru u varoši na Čiovu nije zabilježen ni jedan smrtni slučaj od kolere. S obzirom na to da je epidemija podjednako zahvatila sva tri glavna dijela Trogira, ali ne sestijere, moguće je utvrditi da je druga hipoteza (H2) djelomično potvrđena.

Zaključno, komunalni, higijenski, ekonomski, geografski i urbani aspekti Trogira 1836. utjecali su na visoku smrtnost koju je uzrokovala epidemija kolere. Iako nije u potpunosti jasno zašto su buduće epidemije kolere zaobišle Trogir može se pretpostaviti da su razvoj medicine i urbanistički trendovi 19. stoljeća kao što su otvaranje grada, odnosno rušenje zidine, sadnja zelenih površina, veća briga o komunalnoj čistoći te trend iseljavanja dijela stanovništva izvan granica gusto naseljenih *Città* i *Città Nova* osigurali gradu manji rizik od katastrofalnih posljedica izbijanja epidemija.

Sažetak

Kolera je zarazna bolest koja se 1830-ih godina iz Azije proširila po Europi, a u Dalmaciji je izbila 1836. godine. Epidemija kolere je u Trogiru izbila sredinom sedmog mjeseca, a trajala je do početka devetog mjeseca 1836. U tom razdoblju od kolere je preminulo 199 od otprilike 3000 stanovnika Trogira. Ta statistika svjedoči o tome da je Trogir među dalmatinskim gradovima bio najteže pogođen epidemijom kolere. Zabilježeno je da je Trogir kroz prošlost bio suočen sa različitim epidemijama, ali grad je sredinom 19. stoljeća bio u izrazito lošem gospodarskom stanju, a prolazio je kroz političke, društvene i urbane promijene. Iako su se u gradu od početka 19. stoljeća počeli saditi parkovi te rušiti gradske zidine čime se urbani prostor počeo modernizirati, Trogir je bio u lošem komunalnom i higijenskom stanju. Osim toga, visokoj smrtnosti od kolere pridonijeli su i gustoća naseljenosti, neadekvatan pristup pitkoj vodi te močvarno područje koje se nalazilo sjeverno od gradske jezgre. Većinu stanovništva su činili niži socio-ekonomski slojevi odnosno poljoprivrednici i obrtnici, a Crkva i staro plemstvo kao nositelji društvenog života grada polagano gube svoj utjecaj u prvoj polovini 19. stoljeća. Trogir je u tom razdoblju bio prostorno podijeljen na tri glavna dijela, stari grad ili Città, predgrađe u Pašikama ili Città Nova te varoš na Čiovu ili Borgo dell Isola Bua. Epidemija kolere 1836. zahvatila je sva tri glavna dijela Trogira, a o epidemiji i njenim učincima svjedoče trogirске matične knjige iz tog perioda. Matična knjiga umrlih bilježi sve preminule od kolere te pruža informacije o njihovom socio-ekonomskom stanju i druge osobne podatke. Uz pomoć matične knjige umrlih i Stanja duša iz 1824. u kojem su popisane trogirске obitelji, moguće je prikazati prostorno kretanje epidemije kolere u Trogiru.

Ključne riječi: Trogir, epidemija kolere, 19. stoljeće, urbana slika, matične knjige, smrtnost, trogirska komuna, stari grad, predgrađe u Pašikama, varoš na Čiovu

Abstract – Urban Picture of Trogir in the Time of Cholera during the mid-19th Century

Cholera is an infectious disease that spread across Europe from Asia in the 1830s, and broke out in Dalmatia in 1836. A cholera epidemic broke out in Trogir in the middle of the seventh month, and lasted until the beginning of the ninth month in 1836. During that period, 199 of Trogir's approximately 3000 inhabitants died of cholera. These statistics testify to the fact that Trogir was the hardest hit by the cholera epidemic among the Dalmatian cities. It has been recorded that Trogir was faced with various epidemics in the past, but in the middle of the 19th century the city was in an extremely bad economic condition, and it was going through political, social and urban changes. Although from the beginning of the 19th century parks were planted in the city and the city walls were demolished, which started to modernize the urban space, Trogir was in a bad communal and hygienic condition. In addition, population density, inadequate access to drinking water, and the swampy area north of the city center also contributed to the high death rate from cholera. The majority of the population consisted of lower socio-economic strata, that is, farmers and craftsmen, and the Church and the old nobility, as the bearers of the social life of the city, slowly lost their influence in the first half of the 19th century. In that period, Trogir was spatially divided into three main parts, the old town or Città, the suburb in Pašike or Città Nova and the village in Čiovo or Borgo dell Isola Bua. The cholera epidemic of 1836 affected all three main parts of Trogir, and the Trogir registry books from that period bear witness to the epidemic and its effects. The register of deaths records all cholera deaths and provides information on their socio-economic status and other personal data. With the help of the death register and the State of Souls from 1824, in which Trogir families were listed, it is possible to show the spatial movement of the cholera epidemic in Trogir.

Key words: Trogir, cholera epidemic, 19th century, urban image, registers, mortality, Trogir commune, old town, suburb in Pašike, village on Čiovo

Popis literature

- Babić, I. (2014), *Trogir, grad i spomenici*, Split: Književni krug
- Bajić Žarko, N. (1987), *Kolera u Dalmaciji s osobitim osvrtom na Trogir i njegovoj okolici u prvoj polovici 19. stoljeća*, *Acta histor. Medicinae*, 27, 89-94.
- Benyovsky, I. (2005): *Trogir u katastru Franje I.*, Zagreb
- Božić-Bužančić, D. (1987): *Život u Trogiru u doba epidemije kuge-u Dalmaciji u 18. stoljeću*, *Acta histor. Medicinae*, 27, 79-87
- Celio Cega, F. (2005): *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 29. stoljeća*, Split: Književni krug
- Condrau, F., Tanner, F. (2000): Working class experiences, cholera and public health reform in nineteenth-century Switzerland, *Body and the City: Histories of Urban Public Health*, Florence: Taylor and Francis, 109-122.
- Čipčić, M. (2019): *Zdravstvene prilike u Trogiru između svjetskih ratova*, Muzej grada Splita
- Grmek, M., D. (1962): *Medicinski tečajevi u Trogiru i Šibeniku za vrijeme francuske vladavine*, *Anali*, 8-9, 379-394
- Hamlin, C. (2009): *Cholera: The Biography*, Oxford University Press
- Huber, V. (2020): *Pandemics and the politics of difference: rewriting the history of internationalism through nineteenth-century cholera*, *Journal of Global History*, 15: 3, 394–407
- Ivković, F. (1991): *Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814.-1918.*, *Arhivski vjesnik*, 34-35 (1991-1992), 31-51
- Katušić, M., Puljizević, K., (2021): *Da cholera morbus – epidemije kolere i protuepidemijske mjere u Dalmaciji 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća*, *Povijesni prilozi* 60., 97-129.
- Pelling, M. (2022): *Epidemics in Nineteenth-Century British Towns: How Important was Cholera?*, *Journal of Victorian Culture*, Vol. 27, No. 2, 346–355
- Peričić, Š. (1980): *Fragmenti iz gospodarskog života Trogira u XIX stoljeću*, *Mogućnosti*, 10/11, 1156-1167.
- Piplović, S. (1996): *Graditeljstvo Trogira u 19. stoljeću*, Split: Književni krug
- Puljizević, K. (2021): *Kada bukne kratelj: borba protiv kolere u Dalmaciji tijekom 19. stoljeća*, *Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 53, br. 1, Zagreb
- Marković, J. (2004): *Urbanistički razvoj gradova jadranske Hrvatske u 19. stoljeću*, *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, 127-136

Izvori

Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga umrlih 1825. – 1835.

Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga umrlih 1836. – 1847.

Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga rođenih 1825. – 1835.

Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga rođenih 1836. – 1847.

Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga vjenčanih 1825. – 1857.

Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Matična knjiga krizmanih 1822. – 1902.

Nadbiskupski arhiv Split, Matične knjige, župa svetog Lovre, Stanje duša: sastavljeno 1824.

Internetski izvori podataka

URL 1: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Trogir>, 8. 7. 2024.

URL 2: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/komuna>, 7.11. 2024.

URL 3:

https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1807498.0666611705%2C5390547.596624041%2C1811126.4368475822%2C5391868.524019094&fbclid=IwY2xjawGHChhleHRuA2FlbQIxMAABHSM5g_UtT6pGqVXHLD13VOIvc_RvagTTyUAvo97NFZiIzZKzVjlZCdmLw_aem_LSDK7biPznLC8AY_D_dHg, 23. 10. 2024.

URL 4: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cholera>, 1. 10. 2024.

Popis tablica

Tablica 1. Ukupan broj umrlih i broj umrlih od kolere po mjesecima 1836.....	24
Tablica 2. Umrli od kolere prema dobi i spolu u Trogiru 1836.	25
Tablica 3. Broj umrlih od kolete prema mjestu smrti	26
Tablica 4. Broj umrlih od kolere po sestijerima.....	28
Tablica 5. Krizmanici u Trogiru između 1822. i 1848.....	32

Popis slika

Slika 1. Trogir u 19. stoljeću.....	8
Slika 2. Podjela Trogira u prvoj polovini 19. stoljeća po sestijerima	11
Slika 3. Položaj bunara u Trogiru.....	13
Slika 4. Stanje duša	14
Slika 5. Matična knjiga umrlih.....	22
Slika 6. Broj umrlih u Trogiru od 1834. do 1842.....	23
Slika 7. Socijalna struktura umrlih od kolere u Trogiru 1836.....	27
Slika 8. Postotak umrlih od kolere u Trogiru 1836. godine po sestijerima.....	29
Slika 9. Broj sklopljenih brakova u Trogiru između 1834. i 1842.....	30
Slika 10. Broj rođenih u Trogiru od 1834. do 1841.....	31